

ОЛЕКСАНДР НЕЛЬГА,

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник сектору філософських проблем етносу і нації Інституту філософії НАН України

Етнічний склад і етнічна структура суспільства: спроба уточнення понять

Abstract

The notion of ethnic structure of society per se have been first singled out the “charger” of concepts of national and ethnic structures of society only at the end of 90th of XXth century. Theoretical clearing up of the problem is complicated by unsettled state of concept-category apparatus, namely identifying of concepts of ethnic structure and ethnic composition of society, interpretation the nation as an ethnic phenomenon and so on. The ethnic structure of society is one of types (substructures) of its social structure. Consequently, the reasonable solution of society ethnic structuring questions is to be carried out on methodological principles of social structuring in general. The author uses as a basis Anthony Giddens’ determination which assumes the social structure of society as a gnosiological construct. However, the author underlines, that this structure is not merely a product of consciousness, but is the phenomenon based on relations communications between elements of empirically fixed ontological reality, that is the social structure of society. Therefore determination of the social structure notion must represent its pluralistic essence and the distinction between social structure and composition of society. On these principles, the analysis of ethnic structure of society should be deepened up to the level of its substructures, including ethnic structure. Particularly, one can select its mere components brought into correlation with tasks of political nation building.

Передмова

Дослідники етнічної проблематики зазвичай визнають наявність у соціальній структурі будь-якого сучасного суспільства серед розмаїття її під-

структур (класової, політичної, соціально-демографічної тощо) і такої, як етнічна. Вона може бути більш або менш виразно окресленою, але можна стверджувати, що етнічно неструктурованих, моноетнічних, або, так би мовити, “етнічно чистих” суспільств у сьогоdnішньому світі не існує. Всі сучасні цивілізовані суспільства є етнічно гетерогенними, а відтак, врахування дії етнічного чинника при вивченні цих суспільств потребує відповідного структурування. Проте сьогонднішні підходи до розкриття змісту поняття “*етнічна структура суспільства*” далекі від узгодженості. Такий стан справ не останньою чергою зумовлений різноманітністю підходів до базового поняття — “*соціальна структура суспільства*”. Відтак, ця проблема потребує розв’язання.

Поняття соціальної структури і соціального складу суспільства

Отже, з’ясування сутності етнічної структури суспільства доцільно здійснювати лише за підходу до неї як до одного з елементів соціальної структури суспільства в цілому. Що ж у такому разі являє собою ця остання? Як пише один із авторів енциклопедії “Соціологія” С.Солодовніков, “у сучасному зарубіжному суспільствознавстві спостерігається велика різноманітність *взаємовиключних* (курс. мій. — *О.Н.*) уявлень про соціальні та соціально-класові структури. ... Одні дослідники розглядають соціальну структуру як систему *соціальної нерівності*, інші визначають її як *сукупність* груп асоціацій та інститутів, треті вважають її системою статусів і ролей, зводячи аналіз до *функціональної взаємозалежності* (курс. мій. — *О.Н.*) між ними і т. ін.” [Соціологія, 2003: с.981]. Фактично тут вказано три підходи, які можна відповідно схарактеризувати як стратифікаційний, онтологічний та функціональний.

Мабуть, прагнучи уникнути зазначеної хиби, інший автор цієї енциклопедії, Є.Бабосов, дає своє визначення, яке не підпадає під жодний із перелічених підходів, а саме: соціальна структура — це “*сукупність* відносно стійких *зв’язків* (курс. мій. — *О.Н.*) між елементами соціальної системи, які віддзеркалюють її сутнісні характеристики” [Соціологія, 2003: с. 958]. Нагадаю також, що 1970 року відомий радянський соціолог Ю. Левада давав таке визначення: “соціальна структура — одна з основних категорій соціологічного аналізу суспільства для позначення мережі впорядкованих і взаємозумовлених *зв’язків* (курс. мій. — *О.Н.*) між елементами соціальної системи” [Левада, 1970: с. 142]. Таким чином, і у Бабосова, і в Левади визначення соціальної структури репрезентоване через *зв’язки* між елементами соціальної системи. Вважаю, що поняття “зв’язки” є ключовим у цих визначеннях. Однак, разом із тим, маю звернути увагу на недругорядний “нюанс”: якщо для Бабосова соціальна структура — це “*сукупність* відносно стійких *зв’язків*” (курс. мій. — *О.Н.*), то для Левади — “одна з основних категорій соціологічного аналізу суспільства для *позначення* (цих) *зв’язків*” (курс. мій. — *О.Н.*). Перед нами, як бачимо, фактично постають два різні підходи: онтологічний і гносеологічний.

Який же підхід до розуміння сутності соціальної структури суспільства пропонують вітчизняні провідні спеціалісти з цієї проблематики? Один із таких спеціалістів, С.Макеєв, виклав свою позицію в авторському розділі (розділ 4 “Соціальна структура”) колективно створеного навчального посібника [див: Соціологія, 1999: с. 92–135]. Уважний аналіз цієї позиції свідчить, що Макеєв здійснив спробу розкрити сутність соціальної структури якраз через ті три підходи (“уявлення”), які С.Солодовников схарактеризував як “*взаємовиключні*”:

- *онтологічний підхід*: “соціальну структуру можна визначити як сукупність об’єднань людей... В соціології подібні об’єднання іменують класами (верствами), категоріями, групами, колами... школами (наприклад, науковими). Це — елементи соціальної структури, те, що становить власне “структуру””;
- *функціональний підхід*: “соціальна структура — це не тільки елементи, а й те, що поєднує їх, утримує від розпаду, впорядковує і надає структурі конфігурації... В такому разі соціологи говорять про функціональну залежність елементів, що утворюють одне ціле — структуру”;
- *стратифікаційний підхід*: соціальна структура — “це підтримувана та порівняно стійка нерівність, тобто ієрархічне розташування груп одна відносно одної. Вертикальне розшарування суспільства в соціології називають соціальною стратифікацією” [Соціологія, 1999: с. 93–94].

Отже, можна дійти висновку, що проблема з’ясування сутності соціальної структури суспільства настійливо підштовхує її дослідника до відповіді на запитання: “Якого ж роду реальністю є соціальна структура суспільства стосовно суб’єктів соціальних практик?”

Досить чітку, на мій погляд, відповідь дає один з основних представників соціологічної теоретичної думки сучасної Англії Е.Гіденс. У чомусь солідаризуючись із Ю.Левадою, але більш категорично він пояснює: “...вводячи ... у слововжиток поняття “структура”, ми прагнули звільнитися від традиційного механістичного підходу до визначення цього терміна, притаманного ортодоксальній соціології”, для якої ““структура” постає... як дещо “зовнішнє” стосовно людської діяльності, є джерелом, що породжує обмеження вільної ініціативи незалежного суб’єкта”. Натомість, за Гіденсом, “структура не є чимось “зовнішнім” щодо індивідів: будучи своєрідним “відбитком” у їхній пам’яті та виявляючись у соціальній практиці, вона репрезентує себе стосовно їхньої діяльності як радше “внутрішня”, ніж зовнішня” [Гіденс, 2003: с. 61, 58, 70].

Новий (порівняно з ортодоксальним) підхід Гіденса до розуміння соціальної структури полягає в тому, що “структура являє собою “віртуальний порядок” відносин перетворення”. Вона “існує у вигляді структуральних властивостей соціальних систем, завдяки яким у них забезпечується “зв’язність” часу і простору”. Адже соціальним системам як відтворюваним соціальним практикам притаманні не структури, а “*структуральні властивості*”. Але це не означає, що соціальна структура є настільки “зовнішньою”,

що має якість буття, відокремлене від діючих індивідів. Річ у тому, що соціальні системи, за Гіденсом, — це “відтворювані відносини суб’єктів діяльності або колективів, що є зорганізованими у вигляді регулярних соціальних практик” [Гидденс, 2003: с. 69], тому структуральні властивості цих систем існують не інакше, ніж через індивідів як суб’єктів “практики”.

Отже, тепер я спробую сформулювати узагальнене визначення: *соціальна структура суспільства* — це одна з основних категорій соціологічного аналізу суспільства для позначення певних правил або результатів упорядкованого відбиття у пам’яті діючих індивідів структуральних властивостей соціальних систем.

Повернімося знов до думок Ю.Левади, висловлених кілька десятиліть тому. Визначаючи соціальну структуру, він разом із тим стверджував, що “економічна, політична, культурна та ін. структури суспільства (тобто — й етнічна. — *О.Н.*) можуть розглядатися як окремі аспекти його соціальної структури”. При цьому Левада звертав увагу на існування тенденції розуміти під соціальною структурою також “поділ і кількісне співвідношення класів, соціальних груп, а також верств, професійних, культурних та інших груп”. Однак усе це для нього, хоча й “важливий *статистичний* (курс. мій. — *О.Н.*) показник, який порівняно чітко фіксується”, але його “точніше” було б називати “*соціальним складом*” (курс. мій. — *О.Н.*) [див.: Левада, 1970: с. 142]. Тобто підходячи до соціальної структури як до явища гносеологічного, Ю.Левада водночас фактично дає визначення соціального складу суспільства як явища онтологічного.

Проте доводиться констатувати, що минуло майже сорок років відтоді, як було вказано на нетотожність між соціальною структурою і соціальним складом суспільства, але згадана тенденція залишається. Утім, я ще повернуся до цього питання. А зараз, уточнивши зміст базового для даної теми поняття “соціальна структура суспільства”, перейдімо до змісту похідного від нього поняття “етнічна структура суспільства”.

Поняття етнічної структури та етнічного складу суспільства

Не всі підходи до розкриття змісту поняття “етнічна структура суспільства” можна визнати прийнятними, передусім через підміну змісту. Почну з фактів неадекватного вживання поняття “етнічна структура суспільства”.

Маю визнати, що до останнього часу поглибленим вивченням проблеми етнічної структури суспільства ніхто з учених ні в нас, ні за кордоном не займався. Я звертав на це увагу науковців ще понад десять років тому [Нельга, 1997: с. 204], але й сьогодні питання про етнічну структуру суспільства (зокрема — українського) залишається відкритим. Часто-густо, говорячи “етнічна структура суспільства”, мають на увазі дещо інше. Іноді можна напштовхнутися і на таких “кентаврів”, як “національно-етнічна структура” або “етнонаціональна структура”.

Так, 1997 року як приклад я брав одне з вітчизняних видань під назвою “Соціологія: Навчальний посібник для студентів”, підготовлене відомим в

Україні соціологом О.Якубою. Третій параграф другого розділу цього посібника мав назву “Національно-етнічна структура суспільства” [Якуба, 1996: с. 55–66]. Але йшлося там радше про *генезу історичних форм етнічного* (згідно з властивою радянському суспільствознавству схемою “плем’я — народність — нація”), ніж про основні елементи етнічної структури сучасних суспільств у цілому й українського суспільства зокрема. При цьому нація подавалася як моноетнічне утворення.

Утім, я усвідомлював, що на той час відповідні докори були б передчасними. Хоча окремі елементи етнічної структури суспільства (про них ітиметься далі) на той час уже розглядалися в науковій літературі, але відображення їх як певної соціальної цілісності ще не здійснювалося. Отже, я намагався заповнити цю “прогалину” [Нельга, 1997: с. 204–363].

Остаточного здолати інерцію старих поглядів не вдається й досі. Так, 2003 року відомий український етносоціолог і етнополітолог В.Євтух продовжував стверджувати, що “основними формами існування етносу, ідентифікованими на сьогоднішній день, є плем’я, народність, нація” [Євтух, 2003: с. 32]. 2006 року український соціальний філософ Б.Ялинський у своєму навчальному посібнику “Соціальна філософія” розкривав “генезис та історичний розвиток соціально-етнічних спільностей” через таку послідовність: первісне стадо — родова організація — плем’я — народність — нація [див.: Ялинський, 2006: с. 215–220]. Відтак, нація постає у згаданих вчених як генетично вищий вияв етнічного, який, незаперечно, слід розглядати як один з елементів етнічної структури суспільства.

Цей “теоретичний” конструкт тісно пов’язаний із школою російсько-радянського академіка Ю.Бромля. Однак сьогодні російські вчені, які займаються розробленням етнонаціональної проблематики, згадану схему-тріаду вже рішуче відкинули. Відомий сучасний російський етнолог С.Рыбаков у статті, присвяченій пам’яті Ю.В.Бромля, з одного боку, дає загалом високу оцінку цій людині як ученому, але, з іншого боку, критикує “тріадний” підхід, показуючи його хибне теоретичне коріння. Зокрема він зазначає: “Поява відомої концепції “тріади” (плем’я — народність — нація) дала змогу, нарешті, “розв’язати” (слід визнати — доволі дотепно!) головну проблему: яким чином ув’язати докупи теорію етносу і теорію нації. Націю без до- статніх на те підстав стали вважати “вищим етапом етносу”. Однак саме в цьому зв’язку й виникла проблема, оскільки у рамках єдиної концепції намагалися об’єднати дві докорінно різні предметні області — етнос і націю” (підкреслення моє. — О.Н.) [Рыбаков, 2001: с. 7].

Необхідність розуміти етнос і націю як “дві докорінно різні предметні області” я наголошував ще в 1997 році: “...якщо етнос є утворенням переважно культурно-духовним, ...то нація є утворенням переважно соціально-економічним та політико-правовим” [Нельга, 1997: с. 34]. Однак наповнення поняття “нація” суто етнічним змістом триває і змушує відповідних дослідників ще й сьогодні розглядати націю як елемент якщо не національно-етнічної [Якуба, 1996, с. 55–66], то етнонаціональної структури суспільства [Євтух, Трощинський, 2004: с. 5; Мітряєва, 2004: с. 269–270; Арбеніна, 2007: с. 258–265]. При цьому деякі з цих авторів під українською етнонацією розуміють український етнос і попри все і далі (хай і неусвідомлено) намага-

ються об'єднати “дві докорінно різні предметні області”. Український етнос був і залишається титульним етносом, сьогоденним призначенням якого є, мабуть, етнічне лідерство у творенні не етнонації, а політичної нації, виникнення якої “зніме” питання про етнонацію як таку [Нельга, 2006: с. 46].

На рівні досить звичних сьогодні визначень щойно згадане “зняття” здійснюється зараз. Коли ми кажемо “Національний банк України”, “Національна академія наук України”, “Національний університет України”, “Національна збірна України з футболу” тощо, хіба ми маємо на гадці банк, яким можуть користуватися тільки етнічні українці? Те саме стосується й академії, університету, футбольної команди тощо. Кожному зрозуміло, що йдеться про національне у розумінні “державне”. Те саме можна стверджувати і стосовно Франції, Німеччини або Італії.

Узагальнюючи, зроблю наголос на неприпустимості підміни поняття “етнічна структура суспільства” поняттям “етногенеза”. Мушу також підкреслити, що ні етнонацію, ні політичну (громадянську) націю в жодному разі не можна розглядати як елементи етнічної структури суспільства. Вважаю також, що, з цих міркувань, не є достатньо коректними й поняття “національно-етнічна структура суспільства” та “етнонаціональна структура суспільства”.

Принагідно маю зазначити, що при розгляді питань етнічної структури суспільства окрім практики тлумачення нації як вищого формовияву етносу, нерідко подибуємо й пряме (частіше неусвідомлюване) ототожнення понять “етнічне” й “національне”. Одним із прикладів може слугувати вміщена у навчальному посібнику лекція українського соціолога О.Резніка під назвою “Етнічна структура українського суспільства” [див.: Структурні виміри, 2006: с. 74–99]. Так, перший параграф цієї лекції, що має назву “*Етнічна* (курс. мій. — О.Н.) структура населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року”, починається словами: “Особливістю *національного* складу населення України є його *багатонаціональність* (курс. мій. — О.Н.)”. Далі подано таблицю під назвою “*Етнічний* (курс. мій. — О.Н.) склад населення України за даними переписів 1989 та 2001 рр.”. Третій параграф цієї лекції починається так: “Важливим чинником зменшення *міжнаціональної* напруги є нівелювання *етнічної* (курс. мій. — О.Н.) нерівності в інших царинах життя суспільства”. Гадаю, що коментарі тут не потрібні.

Однак найпоширенішою є підміна поняття етнічної структури суспільства поняттям його етнічного складу. Типовий приклад такої підміни наявний і в щойно згаданій лекції, автор якої досить чітко демонструє, що для нього поняття “етнічна *структура* населення України”, “етнічний *склад* населення України”, “етнічний *розподіл* населення України” є тотожними. Адже зміст параграфа під назвою “Етнічна *структура* населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року” він розкриває через таблицю під назвою “Етнічний *склад* населення України за даними переписів 1989 та 2001 рр.”, подаючи статистичні дані з використанням понять “чисельність”, “частка”, “відсоток”, “кількість”. Зміст параграфа “Етнічна *структура* регіонів України” ілюструє таблиця під назвою “Етнічний *розподіл* за регіонами України”, а подальший стислий аналіз цієї таблиці ясніє

згадуваннями “*кількостей*”. Параграф під назвою “Етномовний розподіл населення України” починається реченням “У міжпереписний період сталися зміни в етномовній *структурі* населення”, а продовжується поданням таблиці під назвою “Етномовний *склад* населення України за даними перепису населення 2001 року” та статистичних даних з використанням знов-таки понять “частка”, “відсоток”, “кількість”. Це свідчить про те, що фактично автор ототожнює поняття “етнічна структура суспільства” і “етнічний склад суспільства”. Отже, спостерігаємо те, на що свого часу звертав увагу Ю.Левада.

Усі ці “тонкощі” особливо значущі для державно-правових документів, передусім у річизі реалізації державної політики, спрямованої на задоволення етнокультурних потреб громадян України. Втім, вони не менш важливі і для етносоціологічних досліджень.

Тепер звернімося до з’ясування питання про те, якою є природа етнічної структури суспільства як передусім *структури*.

Етнічну структуру суспільства не можна зводити до його етнічного складу або підмінити її поняття поняттями генези історичних форм етнічного, національної структури тощо. Та якщо зміст поняття етнічного складу не потребує спеціального розкриття, то поняття “етнічна структура суспільства” залишається поки що не зовсім розкритим. “Не зовсім” тому, що, ривши теоретичним шляхом, що його накреслив Ю.Левада, я, з одного боку, встановив, що “соціальна структура — одна з основних категорій соціологічного аналізу суспільства”, а з іншого — врахував констатовані ним практики зведення соціальної структури суспільства до його соціального складу. Але крапки над “і” все ще не поставлено, бо без відповіді залишається питання про те, яку реальність віддзеркалює соціологічна категорія “етнічна структура суспільства”.

Як було встановлено, поняття “етнічна структура суспільства” віддзеркалює дещо інше, ніж його етнічний склад. Проте, мабуть, неправомірним буде й твердження, що поняття “етнічна структура суспільства” абсолютно відірване від етнічного складу. Річ у тому, що *етнічний склад суспільства* — це статистичний показник розподілу і кількісного співвідношення етнічних спільнот і груп, які перебувають у системі взаємозв’язків, що утворюють етнічну систему. Отже, *етнічний склад* — це емпірична, ніяким чином не структурована даність, системним утворенням якої, як зауважував Е.Гіденс, притаманні структуральні властивості. Натомість *етнічна структура суспільства* — це категорія етнічної соціології для позначення правил (сукупності обґрунтованих критеріїв) теоретичного впорядкування структуральних властивостей етнічних систем. Тому якщо структуральні властивості етнічних систем є зовнішніми щодо суб’єкта дії та пізнання, то етнічна структура являє собою когнітивний феномен, що віддзеркалює деяку когнітивно-соціальну реальність.

Етнічний склад українського суспільства

Етнічна структура суспільства, як уже зазначалося, не тотожна його етнічному складу, але й не може бути вибудована поза ним. Тому, перш ніж

говорити про етнічну структуру українського суспільства, слід встановити його етнічний склад, зокрема за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 року (щоправда, у відповідному виданні його некоректно означено як *національний* склад [Національний склад, 2003]).

Отже, на кінець 2001 року населення України становило 48 млн 457 тис. осіб, в тому числі етнічних українців — 37 млн 541 тис. (77,8%). Щодо етнічних меншин, то найчисленнішою серед них в Україні залишається російська (17,2%), яка, втім, впродовж останнього десятиріччя істотно (з 11 млн 356 тис. на 1989 рік до 8 млн 334 тис. на 2001 рік, тобто на чверть) скоротилася. “Традиційними” для етнічного складу населення України залишаються такі етнічні меншини, як білоруси (275,8 тис.), молдовани (258,6 тис.), кримські татари (248,2 тис.), болгары (204,6 тис.), угорці (156,6 тис.), поляки (144,1 тис.), євреї (103,6 тис.), вірмени (99,9 тис.), греки (91,5 тис.), цигани (47,6 тис.), німці (33,3 тис.), гагаузи (31,9 тис.), словаки (6,4 тис. осіб). Від 1991-го до 2001-го року істотно зросла чисельність таких відносно нових для України етнічних меншин, як азербайджанці, грузини, корейці, узбеки, чеченці, чуваші, мордва, казахи, осетини та ін. Разом із тим за результатами перепису виявлені представники низки зовсім нових для України етносів: арабів, афганців, китайців, в’єтнамців, індусів, пакистанців, курдів, персів та ін. Зафіксовано також наявність, з одного боку, представників етносів деяких розвинених країн (Японії, Фінляндії, США, Великої Британії, Франції, Іспанії, Італії, Австрії, Канади, Голландії та ін.), а з іншого — багатьох малочисельних етносів, насамперед з Російської Федерації (причому виявилось, що переважна частина таких етносів, як ороки, ліви та іжорці, зосереджена саме в Україні).

Етнічна структура українського суспільства

Спираючись на дані про етнічний склад українського суспільства, процес структурування його етнічного простору слід розпочинати, на мій погляд, з визначення засадничих структуральних властивостей, притаманних етнічній системі суспільства як сукупності етнічних зв’язків. Тобто завдання полягає в тому, щоб відповісти на питання: “Які саме властивості етнічних зв’язків, чому і за якими критеріями необхідно виділяти як фундаментально структуральні?” Гадаю, що серед системи етнічних зв’язків соціального простору сучасного українського суспільства об’єктами першочергової уваги дослідників мають стати ті з них, структуральні властивості котрих найбільшою мірою відповідають меті залучення всіх етнічних спільнот України до націєтворчого процесу, точніше — до створення політичної нації.

Отже, й сфокусуємося на *здатності до націєтворення* як етноструктуральній властивості, що має критеріально-засадниче значення в рамках вибудови етнічної структури українського суспільства. За вказаним критерієм відповідна етнічна структура українського суспільства має складатися з таких елементів: 1) *українці як корінний і титульний етнос*; 2) *етнічні меншини*; 3) *етнічні маргінали* (див. рис.).

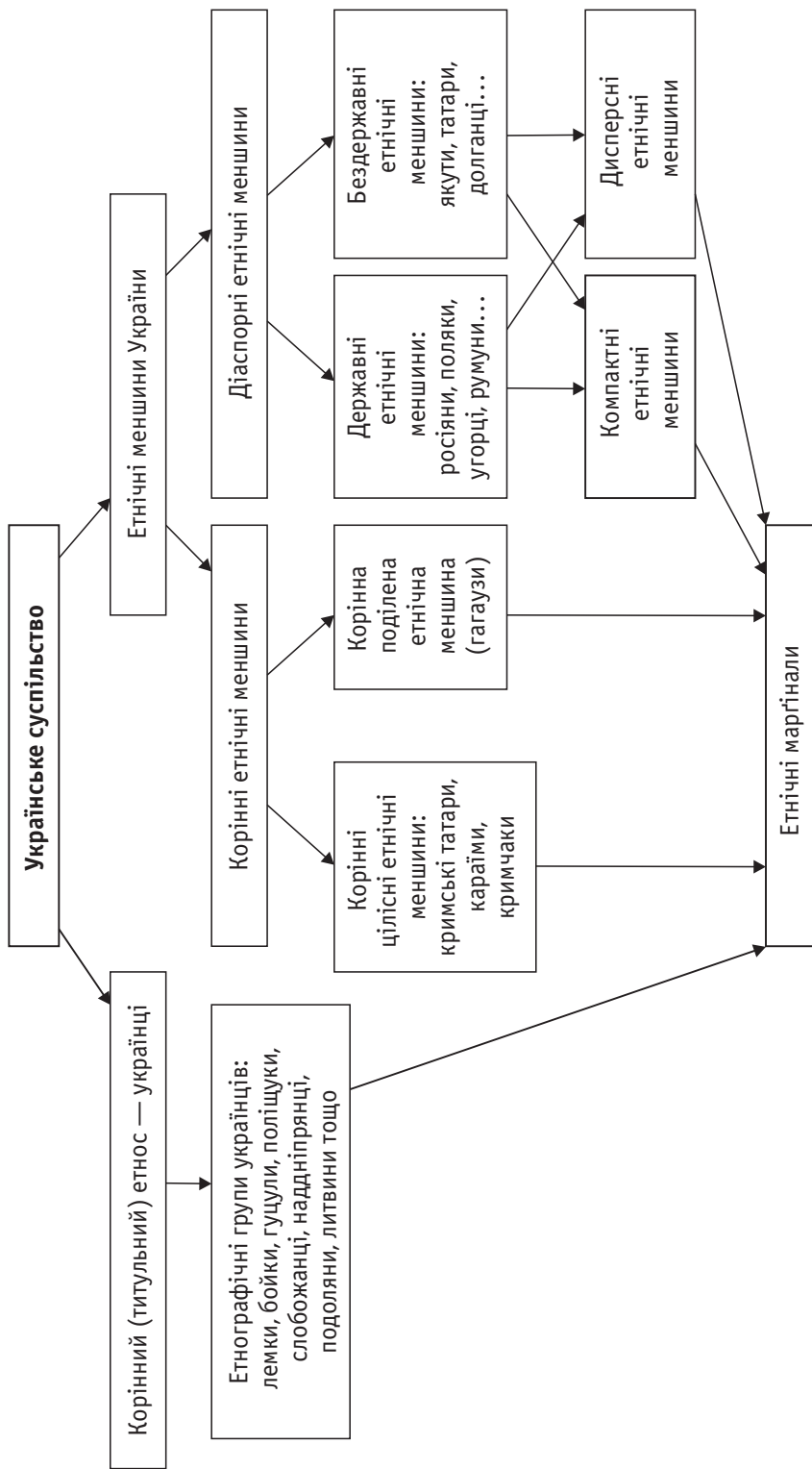

Рис. Етнічна структура українського суспільства

Корінний і титульний етнос. У нашій країні це — українці, які поряд із тим домінують за чисельністю. Корінний етнос може домінувати водночас також економічно, політично й культурно (як-от поляки у Польщі або німці в Німеччині), але він не обов'язково має бути титульним (згадаймо франкошвейцарців і германошвейцарців у відповідних частинах Швейцарії). Український етнос, як і більшість достатньо великих етносів, є внутрішньо диференційованим. Так, на думку сучасного українського етнографа А. Пономарьова, “нині в етнічній структурі українців є декілька основних етнографічних груп: гуцули, бойки, лемки, поліщуки та литвини... Гуцули, бойки та лемки — групи українського етносу Карпатського регіону, поліщуки та литвини — Українського Полісся” [Пономарьов, 1994: с. 146], тобто Пономарьов виокремлює ті етнографічні групи українців, які ще більшою чи меншою мірою зберігають самоназву та уявлення про свою відмінність, самобутність. Зокрема, Всеукраїнським переписом населення у грудні 2001 року зафіксовано самоідентифікацію представників деяких українських субетносів як окремих, відмінних від українського, етносів, а саме: гуцули — 21,4 тис. осіб; русини — 10,2 тис.; лемки — 672 особи; бойки — 136 осіб; литвини — 22 особи; поліщуки — 9 осіб [Національний склад, 2003: с. 7].

Етнічні меншини. Ці спільноти можуть поставати як такі, що мають поза межами конкретної держави й етнічну батьківщину, і створену однойменним етносом націю-державу (наприклад, росіяни в Україні), і як такі, що в них поза межами конкретної держави є лишень етнічна батьківщина із бездержавним однойменним етносом на її теренах (наприклад, іжорці в Україні). Є й такі етнічні меншини (як-от цигани), які ніде у світі не мають навіть певно визначеної етнічної батьківщини. Що стосується корінних (автохтонних) етнічних меншин, то вони можуть являти собою у конкретній державі або лише частину певного етносу (як гагаузи, що поділені між Україною та Молдовою, або ж етнічні українці російської частини Слобожанщини, які відділені від етнічних земель материкової України), або можуть мати свої етнічні землі (етнічну батьківщину) лише в межах конкретної держави (як кримські татари, караїми та кримчаки в Україні).

У контексті етнічного структурування українського суспільства доволі актуальним є питання про правомірність застосування у державно-правових документах України поряд з таким терміном, як “нація”, терміна “національна меншина”. Адже поняття “українська нація” охоплює не тільки українців, а й представників усіх етносів, що живуть в Україні, а ще точніше — це всі українські громадяни. Тобто українці як нація — це не етнонім, а політонім. Тому зрозуміло, що коли говорять, наприклад, “польська національна меншина в Україні”, то мають на увазі відносно невелику (діаспорну) частку польського етносу, а зовсім не української нації, так само як і не польської нації, яка теж складається не із самих тільки етнічних поляків. То чому ж ми мусимо говорити не те, що маємо на увазі? Отже, необхідно привести назву у відповідність до змісту й відмовитися від некоректного поняття “національна меншина” на користь адекватного — “етнічна меншина”.

Етнічні маргінали. Так можна визначати осіб, які значною мірою втратили ознаки своєї колишньої етнічності, проте ознак нової етнічності достат-

ньою мірою не набули. Для міст, скажімо, Східної та Південної України, де домінує російська мова, маргінальний статус притаманний нещодавнім вихідцям з українюмовних сіл. Фактично в етномаргінальному стані перебувають також представники етнодисперсних груп, які, будучи розпорошеними серед корінного етносу, поступово втрачають свої колишні етнічні риси. Ще більшою мірою це стосується “вкраплених” у корінний етнос поодиноких етнофорів — носіїв рис некорінного етносу.

Зростання кількості міжетнічних шлюбів теж сприяє етнічній маргіналізації. Але слід зазначити, що цей процес, по-перше, не є необоротним, по-друге, не завжди й не обов’язково означає втрату етнічного ідентитету. Навіть у разі втрати (або незнання) етнічної мови, як свідчать дані сучасних етносоціологічних досліджень, людина може і далі відчувати себе представником етносу, з якого походить.

Набуття Україною незалежності й розбудова власної державності сприяють поступовій етнічній ремаргіналізації та реідентифікації відповідної частини українців за походженням як на території України, так і за її межами. Така закономірність стосується й представників різних етнічних меншин України.

Зрозуміло, що запропоноване у даній статті структурування українського суспільства не можна вважати ні завершеним, ні єдино можливим. Залежно від тих реальних соціальних проблем у системі структуральних зв’язків (за Е.Гіденсом), що в них перебувають етнічні спільноти України, можливе конструювання **етночисельної**, **етнокомпактної**, **етнопоселенської**, **етноавтохтонно-іммігрантської**, **етностатевої**, **етновікової**, **етноосвітньої**, **етнопрофесійної**, **етнокультурно-активнісної**, **етноконфесійної**, **етнополітичної** та інших **етноструктур**.

Висновки

Оскільки етнічна структура суспільства є одним із видів (підструктур) його соціальної структури, то й питання етнічного структурування суспільства можна розв’язувати лише на методологічних засадах соціального структурування суспільства взагалі.

Здійснений у статті аналіз свідчить, що соціальна структура може і має дістати узгоджене загальне визначення, яке б відбивало розуміння того, що ця структура є плюралістичною й постає як гносеологічний [Гіденс, 2003], а не суто онтологічний феномен. Відтак, кожного разу її конструюють не так у зв’язку з “теоретичним підходом”, як з огляду на необхідність розв’язання конкретної практичної соціальної проблеми. Разом із тим специфічність теоретичної ситуації полягає в тому, що, попри безперечну реальну відмінність соціального складу суспільства від його етнічної структури, спеціалісти з питань соціального структурування і до сьогодні оперують емпірично встановленими даними, вибудовуючи на цій підставі гносеологічні конструкти, не вбачаючи необхідності розрізняти соціальний склад і соціальну структуру суспільства. Така теоретична “байдужість” призводить, зокрема, до фактичної відсутності методологічних засад для здійснення поглибленого аналізу соціальної структури суспільства на

рівні його окремих підструктур, у тому числі й етнічної. Втім, практичні питання етнічної й національної проблематики є для молодшої української держави водночас і нагальними, і новими, і складними. Практика ототожнення понять етнічної структури й етнічного складу суспільства, спроби подавати націю як етнічний феномен тощо — все це аж ніяк не сприяє поняттєво-категоріальній впорядкованості, теоретичному проясненню відповідних проблем.

Щоправда, слід визнати, що поняття “етнічна структура суспільства” було в “чистому вигляді” вперше виокремлене лише наприкінці 90-х років ХХ ст. [Нельга, 1997: с. 204–207]. Проте можна констатувати, що на сьогодні “крига скресла”. Останнім прикладом цього є проведення Державним комітетом України у справах національностей та релігії у листопаді 2008 року круглого столу з досить симптоматичним у розглядуваному контексті формулюванням теми — “Сучасна етнічна структура українського суспільства: теоретичні та практичні аспекти”. Отже, як говорив останній політичний лідер радянської держави, “процес пішов”.

Література

- Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б.С.* Социологический словарь. — М., 2004.
- Арбеніна В.Л.* Етносоціологія : Навчальний посібник. — Харків, 2007.
- Большой толковый социологический словарь (Collins). — М., 1999. — Т. 2.
- Гидденс Э.* Устройство общества : Очерк теории структуризации. — М., 2003.
- Євтух В.Б.* Етнос // Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю. та ін. Етносоціологія: терміни та поняття : Навчальний посібник. — К., 2003. — С. 32–34.
- Євтух В.Б., Трощинський В.П.* Етнонаціональна структура сучасного українського суспільства: деякі аспекти системного бачення її розвитку // Етнонаціональна структура українського суспільства : Довідник. — К., 2004. — С. 3–35.
- Левада Ю.* Структура социальная // Философская энциклопедия : В 5-ти т. — Т. 5. — М., 1970. — С. 142–144.
- Мітряєва С.І.* Національні меншини та збереження їхньої ідентичності // Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. — К., 2004. — С.269–290.
- Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. — К., 2003.
- Нельга О.* Етнос, народ, нація як поняття і соціокультурні феномени // Філософська думка. — 2006. — № 4. — С.36–55.
- Нельга О.В.* Теорія етносу: Курс лекцій. — К., 1997.
- Пономарьов А.П.* Українська етнографія : Курс лекцій. — К., 1994.
- Рыбаков С.Е.* Судьбы теории этноса. Памяти Ю.В.Бромлея // Этнографическое обозрение. — 2001. — № 1. — С.3–22.
- Социология : Энциклопедия. — Минск, 2003.
- Соціологія : Навчальний посібник / За ред. С.О.Макеєва. — К., 1999.
- Структурні виміри сучасного суспільства : Навчальний посібник / За ред. С.Макеєва. — К., 2006.
- Якуба О.О.* Соціологія : Навчальний посібник для студентів. — Харків, 1996.
- Ялинський Б.В.* Соціальна філософія : Навчальний посібник. — Львів, 2006.